

УДК 316.477

А. І. Ярема

Національний університет «Львівська політехніка»

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ЖИТТЄВА СТРАТЕГІЯ», «УСПІХ», «СИМВОЛІЧНИЙ КАПІТАЛ» В СОЦІОГУМАНІТАРНИХ НАУКАХ

У статті здійснено аналіз найбільш поширених у соціогуманітарних науках означень поняття «життєва стратегія особистості». Автор пропонує власне визначення цієї категорії, розглядаючи життєву стратегію як упорядковану сукупність практик соціального агента, що спонукаються певною метою і визначаються габітусом як системою диспозицій та схем сприйняття, мислення і дії, заснованих на позиції індивіда в полі, наявному в нього досвіді та капіталі. Простежено процес формування життєвої стратегії та її співвідношення з поняттями успіху та символічного капіталу.

Ключові слова: життєва стратегія, успіх, символічний капітал, практики формування.

Перехід суспільства від однієї соціальної системи до іншої супроводжується зміною життєвих цілей, планів та орієнтирів особистості та актуалізує питання побудови та реалізації життєвих стратегій соціального агента. Поняття життєвої стратегії, що завжди пов'язувалося з функцією цілепокладання, передбачає наявність коротко- чи довготермінової мети, на досягнення якої спрямовується активність соціального суб'єкта. У сучасному суспільстві, для якого характерна тенденція до індивідуалізації, поняття життєвої стратегії все частіше вживається у зв'язці з категорією успіху, тим самим формуючи низку стійких словосполучень, що міцно закріпилися в риторичі як масової, так і наукової комунікації. Проте, взаємозв'язок цих понять, на нашу думку, не достатньо досліджений, що ставить перед соціогуманітарними науками актуальне завдання для досліджень.

Теоретико-методологічним підґрунтям для розробки поняття «життєва стратегія» в його соціологічній інтерпретації є дослідження з соціальної психології, філософії, політології і соціології. Проте, незважаючи на те, що термін «життєва стратегія» з'явився в науковому обігу достатньо давно, на сьогоднішній день існує необхідність в його подальшій теоретичній та методологічній розробці з урахуванням сучасного соціального контексту.

Відповідно до вищесказаного, в межах цієї статті передбачається досягнення таких цілей: 1. З'ясувати природу поняття «життєва стратегія» та уточнити його зміст. 2. Установити взаємозв'язок та межі співвідношення понять «життєва стратегія», «успіх», «символічний капітал» в соціогуманітарних науках.

Поняття «стратегія життя» в його соціологічній інтерпретації сягає своїми коренями традиції феноменологічної соціології. Однією з перших праць, присвячених цій проблематиці, прийнято вважати роботу У. Томаса та Ф. Знанецького «Польський селянин в Європі і Америці», в якій закладено основи аналізу поняття «життєвий шлях особистості». У подальшому розвиток проблематики стратегій життя особистості пов'язаний з іменами таких учених, як П. Бергер і Т. Лукман, А. Шюц, І. Гофман, Г. Гарфінкель, в роботах яких стратегія життя розглядається в тісному взаємозв'язку з поняттями суб'єктивності та інтерсуб'єктивності «життєвого світу» особистості, «стратегічної дії» та взаємодії, а також через емпіричне вивчення людської поведінки шляхом звернення до світу повсякденності.

Активного розвитку проблематика стратегій життя особистості набула на пострадянському просторі. Дослідження в зазначеному напрямі є доволі різнобічними та характеризуються суттєвою відмінністю в підходах до поняття стратегії життя. Розглянемо найбільш популярні та широко використовувані у вітчизняній та зарубіжній літературі із соціогуманітарних наук визначення цього поняття.

Як певний універсальний закон, спосіб існування людини в різних сферах її життя розглядає стратегію життя К.А. Абульханова-Славська, яка вперше виокремила поняття стратегії життя й визначила її як принципову, реалізовану в різних життєвих умовах, обставинах здатність особистості до з'єднання своєї індивідуальності з умовами життя, до її відтворення й розвитку [1]. У такому разі стратегія життя є способом існування особистості в суспільстві, її взаємозв'язку з соціальним оточенням, ознакою соціальності індивідуального агента.

Інші російські дослідники О. С. Васильєва та Е. А. Демченко визначають життєву стратегію як «такий спосіб буття, систему цінностей і цілей, реалізація яких, відповідно до уявлень людини, дозволяє зробити її життя найбільш ефективним». Іншими словами, це «мистецтво ведення власного життя, головною метою якого є пошук і реалізація свого унікального призначення» [2].

Одним з найбільш популярних є означення життєвої стратегії, що належить російським дослідникам Т. Е. Резник та Ю. М. Резник. На їхню думку, стратегія життя – це символічно опосередковані й такі, що вийшли за своїм впливом за межі свідомості, ідеальні утворення, її орієнтири й пріоритети, що реалізуються в поведінці. Таким чином, стратегія життя в її соціологічному розумінні – це динамічна, саморегульована система соціокультурних уявлень особистості про власне життя, що орієнтує й спрямовує її поведінку протягом тривалого часу [3]. Автори роблять наголос на соціальній обумовленості життєвих стратегій та функції орієнтування, яку вони виконують у житті особистості, та відзначають при цьому довгостроковість такого орієнтира.

У цьому ж руслі визначає життєву стратегію Д.Ю. Чеботарьова, коли розглядає життєву стратегію як спосіб раціонального ставлення до життя, що, на відміну від інших способів (життєві цілі, життєві плани, життєві домагання, життєві цінності, життєві орієнтації), передбачає свідоме управління та планування особистістю

власного життя шляхом поетапного формування майбутнього [4]. Але, як бачимо, на відміну від попередників автор робить акцент на раціональності та свідомому характері життєвого планування.

Українські соціологи О.Г. Злобіна, В.О. Тихонович розглядають стратегію життя як «повторювану в основних сферах життєдіяльності поведінкову активність індивіда, ґрунтовану на моделях подолання, пристосування або уникання перешкод, що виникають у процесі досягнення поставлених цілей» [5]. Така специфіка визначення пояснюється тим, що дослідження О. Г. Злобіної та В.О. Тихоновича стосувалися, перш за все, поведінки соціальних суб'єктів у ситуації кризи та соціальної невизначеності, притаманної українським реаліям, тому акцент на моделях пристосування, адаптації, вирішення проблем з огляду на це є цілком виправданим. Проте така вузька спеціалізація спричинює низку застережень щодо використання цієї дефініції в більш загальному значенні.

Одним з найбільш вдалих, на нашу думку, є визначення стратегії життя, запропоноване російським дослідником М. Б. Мариновим. Стратегія життя особистості, на його думку, – це комплекс уявлень і дій особистості, яка мислить стратегічно, спрямований на вибудовування соціальних дій і взаємодій, орієнтованих на перспективу шляхом перерозподілу життєвих ресурсів, виходячи із самоцінності життя [6].

Як бачимо, доволі поширеним в соціогуманітарних науках є трактування стратегії життя як свідомого цілеспрямованого та довгострокового планування індивідуальним агентом власного життя. Такий акцент на «стратегічності» пов'язаний з контекстом, в якому вживається поняття «стратегія» в його класичному розумінні, тобто як «система масштабних рішень і намічених напрямів діяльності, послідовна реалізація яких покликана досягти більш-менш задовільним чином основних цілей, які ставлять перед собою на певний термін державні інститути, партії, суспільно-політичні організації й інші організовані суб'єкти» [7]. Проте таке бачення стратегії, на нашу думку, є надто спрощеним при його використанні відносно соціальних суб'єктів, адже воно необґрунтовано обмежує всю множину дій особистості лише свідомими та раціональними вчинками і тим самим не залишає місця для впливу підсвідомих та позасвідомих чинників.

На відміну від поширеного в науковій літературі трактування поняття «життєві стратегії», П. Бурдьє використовує це поняття для позначення множини дій, упорядкованих відповідно до більш чи менш довгострокових і не обов'язково чітко сформульованих цілей [8, с. 11–57]. «Якщо й складається враження, що стратегії спрямовані на певні очікувані наслідки... то це тому, що при відтворенні об'єктивних структур, які їх продукують, ці стратегії визначаються умовами виробництва принципу їх виробництва, тобто вже відомим результатом ідентичних і взаємозамінних попередніх практик, що збігається з їхнім власним результатом лише тією мірою, якою структури, в рамках яких вони функціонують, ідентичні або гомологічні тим об'єктивним структурам, продуктом яких вони є» [9]. Таким

чином, поняття стратегії відображає вплив об'єктивних структур на агентів і водночас передбачає можливість активної реакції на цей вплив.

Отже, під стратегією життя ми матимемо на увазі впорядковану сукупність практик агента (послідовних практичних дій), що спонукаються певною, не обов'язково чітко сформульованою метою, але не направляються нею свідомо і визначаються габітусом агента як системою диспозицій та схем сприйняття, мислення і дії, заснованих на позиції індивіда в полі, на наявному в нього досвіді та капіталі.

Існує значна кількість типологій життєвих стратегій особистості. При цьому дослідники закладають в основу поділу такі критерії, як стадії перетворення суспільства, характер соціальної активності особистості, внутрішню мотивацію діяльності суб'єкта, характер та міру пристосування до соціальних змін, співвідношення цілей та засобів, які використовує особистість у процесі адаптації [10]. У значній кількості досліджень при розгляді типологій життєвих стратегій згадується поняття успіху – як життєвого, так і соціального. Успіх та орієнтація соціального агента на досягнення зазначаються як одна із життєвих стратегій особистості в класифікаціях Н.В. Дружиніна, Г.Г. Ділігенського, Л.А. Беляєва, Т.І. Заславської, Т.Е. Резник та Ю.М. Резник, незважаючи на різноманіття дослідницьких підходів та обраних критеріїв поділу. Показовою з цієї точки зору є типологія життєвих стратегій, запропонована російськими соціологами Т.Е. Резник та Ю.М. Резник, яка ґрунтується на аналізі особливостей соціального агента, характері його соціальної активності та мотивації. Дослідники виділяють стратегію благополуччя, стратегію успіху та стратегію самореалізації:

Характеристики життєвої стратегії	Стратегія благополуччя	Стратегія успіху	Стратегія самореалізації
Мотивація соціального агента	Споживацька	Досягнення	Творча
Характер активності	Рецептивна, споживацько-накопичувальна активність	Досягальна активність	Творча активність
Основна цінність	Бажаний престижний набір благ, матеріальне благополуччя, стабільність, комфорт	Соціальна значимість і визнання, майстерність, професіоналізм, компетентність	Самовдосконалення. Творчий пошук, самореалізація, самовираження, створення нових цінностей
Соціальна база	Маргінальні прошарки суспільства, працівники фізичної праці	Середній клас, науково-технічна інтелігенція, підприємці, керівники та управлінці, політичні діячі	Гуманітарна інтелігенція, діячі літератури, мистецтва, духовенство

Попри характерну чіткість та систематизованість цієї типології, все ж виникає низка запитань, основним з яких, на нашу думку, є те, наскільки правомірно розглядати успіх як життєву стратегію.

У пошуках відповіді на це запитання звернемось до наших попередніх міркувань і зобразимо схематично процес формування стратегії соціального агента:

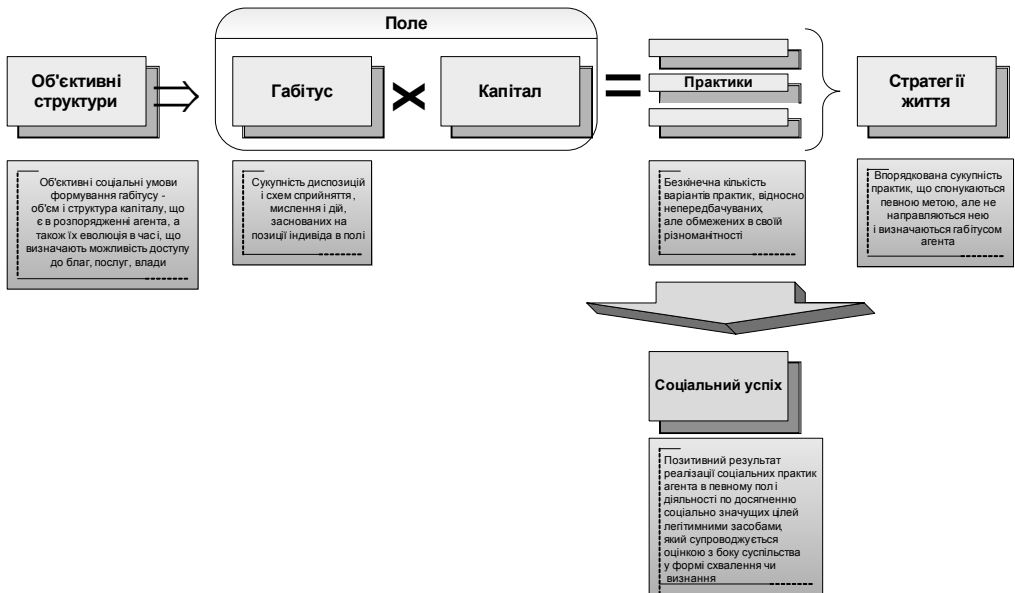

Рис. 1. Процес формування стратегії соціального агента

Отже, об'єктивні соціальні умови (об'єктивні структури), що визначаються об'ємом і структурою капіталу, наявного в розпорядженні соціального агента, тобто «середовище, яке асоціюється з певним класом умов існування» [9], продукує габітус – систему стійких диспозицій, схем сприйняття, мислення і дії, заснованих на позиції індивіда в полі.

Габітус агента при взаємодії з наявним у нього об'ємом і структурою капіталу в певному полі породжують сукупність практик агента, які «об'єктивно пристосовані для досягнення певних результатів, але не припускають свідомої націленості на ці результати й не вимагають особливої майстерності» [9].

Слід зазначити, що габітус має здатність породжувати нескінченне число практик, «відносно непередбачуваних (як і відповідні ситуації), але в той же час обмежених у своєму різноманітті» [9]. Тобто габітус зазвичай виключає всі «крайнощі»..., тобто всі ті вчинки, які санкціонувалися б негативно, оскільки вони несумісні з об'єктивними умовами його виникнення, уможлиблюючи вільне виробництво лише тих думок і дій, що відповідають об'єктивним умовам їх виникнення. Таким чином, «структури, що характеризують певний клас умов існування, породжують

структури габітусу, котрі, у свою чергу, є базисом сприйняття та оцінки всього наступного досвіду. Габітус, продукт історії, продукує індивідуальні й колективні практики – знову історію – відповідно до схем, породжених історією» [9].

Сукупність практик соціального агента, відповідно до нашої схеми, становлять його життєву стратегію. Отже, для того щоб зрозуміти, в якому взаємозв'язку перебувають поняття «успіх» і «стратегія», пригадаємо авторське визначення соціального успіху, під яким мається на увазі позитивний результат реалізації соціальних практик агента в певному полі діяльності з досягнення соціально значущих цілей легітимними засобами, який супроводжується оцінкою з боку суспільства у формі схвалення чи визнання [11].

Отже, якщо успіх є результатом реалізації соціальних практик, а сукупність практик, як зазначалося вище, становить стратегію соціального агента, тоді успіх є результатом реалізації життєвої стратегії, а не самою життєвою стратегією.

Обсяг та пропорція наявних у розпорядженні агента капіталів визначають логіку суспільної диференціації, ієрархію визнання й оцінок і, в кінцевому підсумку – символічний порядок суспільства. Це означає, що сумою економічного, соціального й культурного капіталу, які знаходяться в розпорядженні соціального агента, визначається рівень його успіху, визнання, основа самовідчуття успішності тощо [12]. Тобто економічний, соціальний і культурний капітал (точніше їхній об'єм і структура), а разом з ними і капітал символічний, який є проекцією усіх інших форм капіталу агента в певному полі діяльності, є критеріями соціального успіху. Розгляд цих капіталів соціального агента як критеріїв соціального успіху, як результату реалізації індивідуальної життєвої стратегії відкриває нові можливості та перспективи для подальших досліджень.

1. *Абульханова-Славская К.А.* Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
2. *Васильева О.С.* Изучение основных характеристик жизненной стратегии человека / О.С. Васильева, Е.А. Демченко. // Вопросы психологии. – 2002. – № 4. – С. 74 – 85.
3. *Резник Т. Е.* Жизненные стратегии личности : поиск альтернатив [Электронный ресурс] / Т.Е. Резник, Ю.М. Резник // Социс. – 1995. – № 4. – С. 100 – 105. –Режим доступа:http://www.ecsocman.edu.ru/images/pubs/2007/10/10/0000313488/001_Reznik_100-105.pdf.
4. *Чеботарева Д.Ю.* Жизненные стратегии студенческой молодежи юга России : автореф. дис. ... канд. социол. наук / Д.Ю. Чеботарева. – Ростов-на-Дону, 2006. – 26 с.
5. *Злобина О.* Суспільна криза і життєві стратегії особистості / О. Злобіна, В. Тихонович– К. : Стилос, 2001. – 238 с.
6. *Маринов М.Б.* Стратегия жизни личности в индивидуализирующемся обществе : дис. ... доктора филос. наук : 09.00.11 / М.Б. Маринов. – Ростов-на-Дону, 2008. – 364 с.
7. *Политология : энцикл. словарь / общ. ред. и сост. Ю.И. Аверьянов.* – М. : Изд-во ком-мерч. ун-та, 1993. – С. 367.
8. *Бурдьё П.* От правила к стратегиям // Начала / П. Бурдьё : пер. с франц. Н.А. Шматко. – М. : Socio-Logos. – 1994. – 288 с. (С. 11–57)
9. *Bourdieu Pierre.* Structures, Habitus, Practices / Pierre Bourdieu // The Logic of Practice. – Polity Press. – 1990. – Book 1.3. – P. 52–65.

10. *Наумова Н.Ф.* Жизненная стратегия человека в переходном обществе / Н.Ф. Наумова // Социол. журн. – 1995. – № 2. – С. 21; *Дилигенский Г.Г.* Индивидуализм старый и новый. Личность в постсоветском социуме / Г.Г. Дилигенский // Полит. исслед. – 1999. – № 3. – С. 515; *Воронков В.М.* Типологические критерии бедности / В.М. Воронков, Э.А. Фомин // Социол. журн. – 1995. – № 2. – С. 57 – 69; *Левада Ю.А.* Человек приспособленный // Мониторинг общественного мнения : экон. и соц. перемены / Ю.А. Левада. – 1999. – № 5 (43). – С. 7–17.; *Дружинин Н.В.* Варианты жизни : очерки экзистенц. психологии / Н.В. Дружинин. – М. : «ПЕР СЭ» ; СПб. : «ИМАТОН-М», 2000.
11. *Ярема А.І.* Соціологічний аспект сутності феномену успіху // Шевченківська весна : матеріали Міжнар. міждисциплін. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених. – К. : Логос, 2010. – Вип. VIII. – 444 с.
12. *Гольберт В.В.* От заслуженного успеха к успеху без заслуг – метаморфозы успеха в современной культуре [Электронный ресурс] / В.В. Гольберт. – Режим доступа : <http://www.mion.novsu.ac.ru/gev/projects/success/forum/G2> (24.02.2008).
Отримано 28.04.10

А. І. Ярема

СООТНОШЕНИЕ ПОНЯТИЙ «ЖИЗНЕННАЯ СТРАТЕГИЯ», «УСПЕХ», «СИМВОЛИЧЕСКИЙ КАПИТАЛ» В СОЦИОГУМАНИТАРНЫХ НАУКАХ

В статье осуществлен анализ наиболее распространенных в социогуманитарных науках определений понятия «жизненная стратегия личности». Автор предлагает собственное определение этой категории, рассматривая жизненную стратегию как упорядоченную совокупность практик социального агента, побуждаемых определенной целью и определяемых габитусом как системой диспозиций и схем восприятия, мышления и действия, основанных на позиции индивида в поле, имеющемся у него опыте и капитале. Прослежен процесс формирования жизненной стратегии и ее соотношение с понятиями успеха и символического капитала.

Ключевые слова: жизненная стратегия, успех, символический капитал, практики формирования.

A. I. Yarema

THE RATIO OF THE TERMS “LIFE STRATEGY”, “SUCCESS”, “SYMBOLIC CAPITAL” IN SOCIOHUMANITARIAN SCIENCE

The article analyzes the most common definitions in the sociohumanitarian sciences of the notion of “personal life strategy”. The author offers his own definition of this category, considering the life strategy as a ordered set of the practices of social agent, urged by the specific purpose and defines habitus as a system of dispositions and schemes of perception, thought and action based on individual positions in the field, his experience and capital. The process of forming the life strategy and its relationship with notions of success and symbolic capital.

Keywords: life strategy, success, symbolic capital, practices of formation.